

LES DONES EN LA PREHISTÒRIA

GUIA DIDÀCTICA

LES DONES EN LA PREHISTÒRIA

GUIA DIDÀCTICA

Museu de Prehistòria de València

DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA

President
Fernando Giner Giner

Diputat Àrea de Cultura
Vicente Ferrer Roselló

MUSEU DE PREHISTÒRIA

Directora
Helena Bonet Rosado

Cap de la Unitat de Difusió, Didàctica i Exposicions
Santiago Grau Gadea

Coordinació
Begoña Soler Mayor
Juan Antonio Alcántara Benavent

Il·lustracions
Andrés Marín Jarque
Vanessa Mora Casanova

Traducció al valencià
Unitat de Normalització Lingüística
Diputació de València

Disseny i maquetació
Lucas Creativos

Impremta
Romeu S.L.

Amb la col·laboració de
Conselleria de Benestar Social
Direcció General de la Dona
Bancaixa

Agraïments
Laura Fortea Cervera
Eva Ripollés Adelantado
Tània Esteve García

Centres Col·laboradors
CEEM – València
Escuela 2 – La Canyada, Paterna
IES Clot del Moro – Sagunt
IES Ballester Gozalbo – València

© dels textos: Museu de Prehistòria de València. Diputació de València.
© de les fotografies: Direcció General de Patrimoni Cultural Valencià.
Conselleria de Cultura, Educació i Esport
MAGA Museu Arqueològic de Gandia
Pilar Morales. Museu Siyâsa, Cieza (Múrcia).

ISBN 84-7795-417-8
Depòsit legal
- 2006
Imatge portada: Abric de Lucio. Bicorp (València)
Imatge contraportada: Figura femenina. Rótova (València).

Este treball forma part de la beca d'investigació de **Clara Marcilla Peidro** adscrita al departament d'Exposicions Itinerants i Maletes Didàctiques, de la Unitat de Difusió, Didàctica i Exposicions del Museu de Prehistòria de València.

Presentació 5

Objectius 6

Com treballar esta guia 7

GUIA DE L'EXPOSICIÓ

El que veurem 10

Introducció: Les dones en la Prehistòria 12

Mòdul 1: Caçar, recol·lectar, sobreviure 13

Mòdul 2: Espais domèstics, espais de dones 14

Mòdul 3: La imatge de la dona 15

Mòdul 4: Reproducció i socialització 16

Mòdul 5: Dones soterrades 17

Mòdul 6: Dones de hui, societats del passat 18

Conclusions: Les dones de la Prehistòria 19

PROPOSTA D'ACTIVITATS

Proposta 1: Interpreta el que veus 22

Proposta 2: Què feien les dones en la Prehistòria? 24

Proposta 3: Espais de dones, espais de vida 26

Proposta 4: Tots iguals, totes diferents 28

Proposta 5: Trencatòpics 30

Proposta 6: Debat 32

Proposta 7: Refent la Prehistòria 33

Annex 35

Bibliografia39

Quadre cronològic 40

PRESENTACIÓ

El Museu de Prehistòria de València, a través del programa d'exposicions itinerants que la Unitat de Difusió, Didàctica i Exposicions ofereix des de l'any 1997, presenta l'exposició «Les dones en la Prehistòria», a fi de donar a conèixer tant els seus fons com les últimes investigacions arqueològiques.

L'exposició consta de sis blocs temàtics i un audiovisual. Dirigida a tots els públics, dona una visió àmplia del paper imprescindible de la dona en la Prehistòria com a sosteniment dels grups humans.

Esta guia didàctica és un instrument pensat per a reflexionar sobre les dones en el període més llarg i remot de la història de la humanitat. Permet reconèixer, entre altres, les seues activitats econòmiques quotidianes, la socialització o la maternitat. Però també planteja qüestions sobre el paper de les dones en diferents societats del passat i actuals, a fi d'afrontar el present amb responsabilitat. Acostar-nos a les dones de la Prehistòria, reconèixer-les com a part fonamental d'un moment clau en la història de la humanitat i intentar esbrinar quin fou el seu paper en aquelles societats, ha d'ajudar les noves generacions a veure que, des de l'inici, la història es construeix amb dones i hòmens, amb sers humans que van buscar la millor manera de sobreviure.

La guia didàctica està dirigida al professorat i alumnat d'ESO, batxillerat i EPA que visite l'exposició. Es dividix en dos parts que permeten, d'un costat, una millor comprensió de l'exposició, i d'un altre, treballar els conceptes més importants, desenvolupats en diferents propostes didàctiques.

OBJECTIUS

L'objectiu últim d'esta proposta didàctica és acostar la realitat de les dones de la Prehistòria, des dels estudis arqueològics més recents.

Objectius generals

- Posar en valor el paper de la dona en les societats de la Prehistòria, desmitificant el concepte home caçador = autoritat dominant.
- Aprendre a interpretar el passat a través de l'arqueologia.
- Completar la formació curricular seguint els objectius generals establits per la Llei Orgànica 2/2006, de 3 de maig, per a l'Educació Secundària Obligatòria:
 - Valorar i respectar la diferència de sexes. Rebutjar els estereotips que suposen discriminació entre hòmens i dones.
 - Rebutjar la violència, els prejudis de qualsevol tipus, els comportaments sexistes i resoldre pacíficament els conflictes.
 - Conèixer, valorar i respectar els aspectes bàsics de la cultura i la història pròpies i dels altres, així com el patrimoni historicoartístic i cultural.

Objectius específics

- Conèixer les activitats quotidianes que les dones van poder desenvolupar al llarg de la Prehistòria.
- Entendre la importància dels processos de socialització i com la dona juga un paper fonamental en ells.
- Comprendre l'evolució tecnològica, espacial, simbòlica i d'organització dels grups humans a través de la Prehistòria.
- Incloure les dones en tots els processos socials, polítics i econòmics que es desenvolupen al llarg de la Prehistòria.
- Conèixer jaciments arqueològics valencians.
- Valorar la importància del treball arqueològic com a únic mitjà de reconstruir el passat de les societats prehistòriques.
- Difondre la investigació i els fons del Museu de Prehistòria de València.

COM TREBALLAREM ESTA GUIA

Des del punt de vista pedagògic, entenem que l'enfocament constructivista aplicat, tant en l'exposició com en la guia, és l'adequat per a ajudar l'alumnat a elaborar les seues pròpies conclusions, buscant diferents mitjans per a obtenir la informació, utilitzant les seues pròpies experiències prèvies i permetent-li comprendre que no hi ha una única manera de presentar la informació i una única manera d'aprendre.

La guia didàctica consta de dos parts:

• **Guia de l'exposició:** presenta els continguts de l'exposició, amb els textos i les imatges dels diferents mòduls.

• **Proposta d'activitats:** consta de set activitats pensades per a fomentar el treball en grup, el debat i la reflexió.

Les propostes aborden els temes que es plantegen en l'exposició i s'estructuren de la manera següent:

• **Abans de la visita:** Proposta 1. Per a valorar els coneixements i les idees preconcebuts que l'alumnat té sobre les dones en la Prehistòria. Es treballa en l'aula.

• **Durant la visita:** Propostes 2, 3 i 4. Per a observar, recopilar informació i realitzar una primera reflexió sobre el tema. Es desenvolupen en la sala d'exposició.

• **Després de la visita:** Propostes 5, 6 i 7. Per a aprofundir sobre el tema, contrastar idees i fer una reflexió final. Es realitzen en l'aula.

Cada proposta es dividix en dos parts:

• **Per al professorat.** Consta d'una xicoteta introducció, **objectius** a treballar, **observacions per al professorat** que ajudaran a plantejar cada activitat, **textos orientatius** i **suggeriments**.

• **Per a l'alumnat.** Planteja l'activitat a desenvolupar que se'ls pot entregar fotocopiada. Com a complement per a les activitats també es poden fotocopiar per a l'alumnat els textos, imatges, bibliografia, pàgines web i quadre cronològic de la Prehistòria de l'annex d'esta guia.

Es proposa el treball en grups reduïts (aula completa o equips de 5 o 6 membres per aula, depenent de l'activitat), ja que este afavorix l'intercanvi d'idees i facilita la construcció de les seues pròpies conclusions sobre les dones en la Prehistòria.

El professorat pot realitzar una selecció de les propostes didàctiques adequant-les al seu grup, segons nivell de formació i edat.

GUIA **DE** L'EXPOSICIÓ

EL QUE VEUREM

■ Sis mòduls, cada un d'ells té tres nivells d'informació: objectes, imatges i textos.

1. Caçar, recol·lectar, sobreviure
2. Espais domèstics, espais de dones
3. La imatge de la dona
4. Reproducció i socialització
5. Dones soterrades
6. Dones de hui, societats del passat

Què observar en cada mòdul

Panells amb il·lustracions

En els mòduls 1, 2 i 4 veurem una interpretació, en un espai i un temps determinats, amb uns personatges, membres d'un mateix grup, que realitzen una acció o activitat.

En cada escena podem observar diversos elements:

- **Els personatges:** nombre de membres del grup, edat, sexe, activitat que realitzen...
- **L'hàbitat:** recreació del lloc on el grup es troba, elements que els rodegen, distribució en l'espai, com es troben els personatges en l'escena...
- **Reproducció de pintures rupestres,** dibuixos i objectes arqueològics i etnològics, numerats i amb peu de foto en la part baixa del panell.

En els mòduls 3, 5 i 6 observarem:

- **Reproducció de pintures rupestres,** figures o fotografies, numerades i amb peu de foto en la part baixa del panell.
- **Fons,** amb una recreació d'acord amb la resta de panells de l'exposició.

Peanyes amb objectes

Rèpliques de material arqueològic amb dibuixos explicatius per a facilitar la seua comprensió.

■ Fotografies etnogràfiques en B/N: Externes a cada mòdul. Plantegen una reflexió sobre el que les dones, no sols els hòmens, van poder fer durant la Prehistòria.

■ Audiovisual: Complementa i amplia la informació de la part expositiva, i dóna protagonisme a les dones.

EL QUE VEUREM

INTRODUCCIÓ LES DONES EN LA PREHISTÒRIA

Des del segle XIX, la investigació desenvolupada a Europa sobre la Prehistòria ha proporcionat un coneixement exhaustiu dels modes de vida de les societats del passat.

Tanmateix, és fàcil comprovar que en els textos i les exposicions divulgatives només apareix «l'home prehistòric».

La raó adduïda per a explicar este fet és que les restes arqueològiques no permeten assignar amb exactitud les activitats a l'un o a l'altre sexe i per tant s'usa el neutre masculí. I així, les dones han restat relegades a un segon pla, estàtiques i invisibles.

Des dels anys 70, nous corrents d'estudi es pregunten on eren les dones en la prehistòria i què feien. L'arqueologia de gènere pretén identificar i interpretar les activitats en què participaven les dones.

«Les dones en la Prehistòria» presenta de quina manera hòmens i dones del passat van formar grups de persones que s'uniren per a obtenir una més gran qualitat de vida i que van compartir esforços i recursos per a sobreviure: dones, hòmens, jòvens, vells, xiquets i xiquetes que deixaren el testimoni de la seua existència en el sòl en què varen viure.

MÒDUL 1 CAÇAR, RECOLLECTAR, SOBREVUIRE

Reflexió sobre la importància de les diferents activitats econòmiques per a sobreviure i el paper rellevant de la dona en les societats caçadores-recol·lectores-pescadores.

Històricament, a les dones de la Prehistòria se les associa a l'espai d'hàbitat, a la preparació dels recursos i al processament dels aliments: raspar la pell, elaborar peces de vestir, bullir, torrar, fumar... Però a més de tot això, com la resta dels membres del grup, **fa 80.000 anys**, les dones de la **Cova Negra de Xàtiva**, o en **fa 20.000**, les de la **Cova del Parpalló de Gandia**, s'ocupaven d'aconseguir part d'aquells recursos, caçant, pescant, recol·lectant i aportant aigua o llenya. Tots els treballs són importants per a la supervivència: ocupar-se de les fogueres, emmagatzemar correctament els aliments o eliminar les deixalles, en què també participaven les dones.

L'ús del foc marcà un abans i un després per als grups humans. Des de l'aprenentatge de les tècniques de fer foc fins a la fosa del metall, el foc intervé en tots els processos tècnics que comporten una millora de les condicions de vida per als éssers humans.

Les dones, també se les ha associat al foc, al foc ritual, al quotidià, el de la llar i la cuina, com el que es documenta a la **Cova de Bolomor**, a **Tavernes de la Valldigna**, de **fa 200.000 anys**, el del repòs. Este foc tranquil que requeria un coneixement escaient per a la seua producció i el seu manteniment. Però no han estat associades, *inexplicablement*, a la seua invenció i al seu aprofitament.

MÒDUL 2

ESPAIS DOMÈSTICS, ESPAIS DE DONES

La importància de les activitats de manteniment en les societats neolítiques: preparació i conservació dels aliments, la indumentària, el foc i l'espai habitat.

L'àmbit domèstic és reconegut com un espai on les dones realitzen una part del seu treball, les activitats de manteniment, que són les que procuren el benestar i el sosteniment del grup.

Entre les primeres societats caçadores-recol·lectores, l'espai domèstic es reconeix com el lloc dins de coves o cabanes que ocupen els grups humans en els moments en què han de refugiar-se. En estes àrees, s'hi reconeix una llar, restes d'aliments, utensilis de pedra i d'os que permeten interpretar quines activitats s'hi desenvolupaven, encara que no qui les feia.

Amb la introducció de l'agricultura, l'espai domèstic es transformarà. **Fa 5.000 anys**, apareixen els primers poblats, com el de **Niuet, a Cocentaina**, i amb ells les primeres cases. Els grups deixen de ser nòmades.

Estudis arqueològics sobre la tecnologia de fabricació de la ceràmica mostren que les dones participaren en la seua elaboració. També l'anàlisi del desgast d'alguns ossos fa palés el seu treball en la mòlta de cereals i no hi ha arguments per a dubtar de la seua participació en les tasques agrícoles o en l'aprovisionament de diferents matèries primeres com la pedra per a polir i la seua transformació en eines de treball.

En l'Edat del Bronze, fa 3.500 anys, l'economia es diversifica i es generalitza el treball del metall, que comporta molt d'esforç. La investigació tradicional ha associat la metal·lúrgia als hòmens, deixant-ne fora les dones sense cap argument. Elles van poder participar tant en el procés de captació de matèria primera com en la fosa i el refinament del metall que es va poder realitzar dintre de l'àmbit domèstic.

MÒDUL 3

LA IMATGE DE LA DONA

Les figures femenines del paleolític i neolític i l'art rupestre llevantí mostren rostres i siluetes de dones.

En la profunditat de **la Grotte Chauvet, de fa 28.000 anys**, s'hi reconeixen els trets femenins més antics. El baix relleu de **Laussel** o les incisions en la roca de **Roc-aux-Sorciers a França** delaten també la intimitat de la dona: el seu sexe. Línies que perfilen siluetes de dona sense rostre.

De més ençà, de **fa 24.000 anys, des de Sibèria fins a França**, apareixen **figuretes femenines** fetes en pedra o en incisiu de mamut. Sobre el seu significat s'ha especulat molt: venus, deessa mare, matriarcat, símbols de fertilitat o simplement dones, però la seua vertadera interpretació resta reservada per als qui les feren.

Les primeres societats agrícoles també representaren les dones amb figuretes de pedra o fang cuit per tota la Mediterrània oriental: Orient Mitjà, Creta, Grècia, Xipre i els Balcans.

A la Mediterrània peninsular, **fa 7.000 anys, en l'Art Rupestre Llevantí**, les dones hi apareixen representades com unes figures d'estil naturalista pintades en roig. Este art s'ha associat tradicionalment als «caçadors», i la caça hi apareixia com l'única activitat remarcable. Tanmateix, en estos frisos hi ha dones clarament definides. Dones que feien activitats imprescindibles per al manteniment del grup, com ara la sembra o la collita representades en **l'abric del Ciervo de Dosaigües**, o la dona que dóna el pit, al **Racó dels Sorellets, a Castell de Castells**, exemples clars que plasmen la seua contribució al creixement i al manteniment del grup.

MÒDUL 4

REPRODUCCIÓ i SOCIALITZACIÓ

Les dones són indispensables per a la supervivència del grup, l'atenció, el manteniment i la transmissió de coneixements i valors.

Les dones són les protagonistes indispensables de la reproducció, perquè els grups humans han necessitat créixer per a sobreviure i només les dones ho han fet possible. La reproducció, com també la dependència directa que els xiquets i les xiquetes tenen fins que es poden alimentar sols, vincula la dona amb l'espai domèstic durant un llarg període de temps. Estes raons han fet que tradicionalment s'haja relacionat les dones amb la casa i amb els treballs domèstics i no tant amb el treball extern.

El treball domèstic i allò que comporta fer-se càrrec dels qui resten a la casa ha estat menyspreat, i s'ha donat més valor a l'aportació econòmica externa.

El treball de les dones en l'àmbit domèstic ha estat sempre imprescindible: són elles les que en gran mesura organitzen les activitats diàries de manteniment, sobre qui recau una part important de la socialització del grup i qui manté els individus vells o malalts que no fan treballs externs. Amb elles, els xiquets i les xiquetes aprenen els valors del grup, les estratègies de supervivència, la transformació dels aliments, de les matèries primeres, i la producció de determinats béns.

Poden arribar a parir una vegada a l'any, amb el desgast físic que això comporta. S'ocuparan dels seus nadons durant alguns anys d'una manera directa, si no moren en el part, cosa freqüent, com li esdevingué a la dona trobada al jaciment del **Cerro de las Viñas de Múrcia**.

MÒDUL 5

DONES SOTERRADES

Interpretació de les restes de dones trobades en les excavacions arqueològiques, per mitjà de l'estudi osteològic i dels aixovars funeraris.

Fa més de 100.000 anys que els éssers humans mostren una sensibilitat envers les persones que moren. Les seues restes van ser dipositades amb un ritual especial: flors, adorns de petxina i d'os, etc. Així ho demostren els **soterraments de fa 50.000 anys de La Ferrassie a França, els de Sungir a Rússia, de fa 25.000 anys, o la dona de la balma de Cromagnon, també a França**, soterrada amb un nadó de no més de 20 dies.

Sols l'estudi de les restes òssies permet saber si es tracta d'hòmens o de dones. Els aixovars funeraris trobats al costat de les restes han servit per a interpretar quin va poder ser el paper de cada individu en vida. Estes interpretacions han estat sexistes en molts casos; així, un mateix element —una punta de fletxa, un molí o un collar— no s'ha explicat de la mateixa manera si el soterrament contenia restes femenines o masculines.

Alguns exemples, els trobem al territori valencià. **Al Collao d'Oliva** van aparéixer quatre soterraments femenins **de 8.500 anys d'antiguitat**; **al Cingle del Mas Nou, Ares del Maestre**, apareix una dona soterrada al costat de dos hòmens adults, un jove i tres individus infantils que s'hi enterraren **fa 8.000 anys**; **a la Vall d'Uixó, la Cova dels Blaus** mostra un grup de nou individus, entre ells quatre dones, que moren de tuberculosi i que foren soterrats junts amb un aixovar comú **fa 4.000 anys**; **a la Cova d'en Pardo, Planes**, van ser soterrades dos dones adolescents **fa 3.000 anys**. En tots els períodes trobem dones soterrades, soles o en grup, formant part del record d'una societat que mostra una preocupació pel més enllà.

MÒDUL 6

DONES DE HUI, SOCIETATS DEL PASSAT

Una anàlisi de les societats prehistòriques a través de la investigació antropològica, l'etnoarqueologia.

Una de les eines que l'arqueologia ha utilitzat per a interpretar el comportament de les societats del passat és l'etnografia.

L'etnoarqueologia investiga aspectes del comportament social i cultural de societats indígenes contemporànies des d'una perspectiva arqueològica, intentant definir les relacions que es poden establir entre el comportament i la cultura material.

Els límits de les analogies entre l'etnologia i l'arqueologia són molt discutits, donat que no es pot assumir que tot el comportament del passat és anàleg al comportament actual i, per tant, no se'n poden fer comparacions directes.

En les societats que estudia l'etnografia trobem casos en què les dones no cacen i uns altres en què sí que ho fan, soles o amb els hòmens, com en el cas dels **Agta de Filipines** o dels **Mbuti de Tanzània**. Algunes societats en què treballen el metall i altres en què no ho fan. Altres en què només les dones tenen tota la responsabilitat de la gestió, organització i direcció del grup, com a **l'illa d'Orango Grande**, en l'arxipèlag de les Bijagós, enfront de Guinea-Bissau.

El coneixement d'estes realitats fa possible un més gran acostament a la comprensió de les activitats que les dones desenvoluparen en el passat, de quines van poder ser les seues funcions en el grup en cada moment i de com eixe registre ha arribat fins al temps present.

CONCLUSIONS

LES DONES DE LA PREHISTÒRIA

Al llarg de l'exposició hem vist dones. Dones que van poder tallar la pedra, caçar, recol·lectar, treballar la terra, fer ceràmica, destrals polides, o fabricar objectes de metall. En la Prehistòria, les dones tingueren un paper important i sense la seua contribució les societats no haurien pogut continuar creixent.

Durant anys, les dones de la Prehistòria han estat relegades a un segon pla, fruit d'una visió androcèntrica de la història. I amb tot i això, l'etnografia mostra com les dones de societats caçadores-recol·lectores o agrícoles actuals són tan necessàries com els hòmens pel què el grup es mantinga, aporten el mateix que ells a l'economia, i a més a més, en opinió d'algunes autores, no se senten oprimides, subordinades ni explotades.

Encara que les comparacions no sempre són vàlides, el fet de mostrar-les garanteix un menor biaix en les interpretacions.

«Les dones en la Prehistòria» presenta quin va poder ser el paper de les dones en un període de temps llarg i remot del qual només ens resten les restes abandonades a la terra. Revaloritzar i posar en el lloc que correspon les dones de la Prehistòria és l'inici d'una interpretació més ajustada a la que degué ser la realitat quotidiana dels grups humans del passat.

PROPOSTA D'ACTIVITATS

PROPOSTA 1

INTERPRETA EL QUE VEUS

Abans de la visita

Activitat en l'aula per a conèixer les idees prèvies que el grup té sobre el que els hòmens i les dones van poder realitzar en la Prehistòria.

Objectius

- Conèixer quins plantejaments té l'alumnat sobre el paper de la dona.
- Comprendre la necessitat d'investigar per mitjà de l'observació, l'anàlisi i l'elaboració d'hipòtesis argumentades per a explicar el paper de cada individu en les societats del passat.
- Plantejar el coneixement de la Prehistòria com una interpretació dels vestigis que deixen les societats del passat.

Observacions per al professorat

Esta activitat consistix a examinar els dibuixos proposats i reflexionar sobre ells.

- Dibuix 1: interpretació esbiaixada, en la qual les dones no tenen protagonisme.
- Dibuix 2: reinterpretació del dibuix 1, on dones i hòmens tenen el mateix protagonisme.

Realment no hi ha un «error», este es planteja en sentit figurat. El que es pretén és que l'alumnat visualitze les diferències entre la interpretació androcèntrica del primer dibuix, on les dones apareixen relegades a un segon pla, i el segon dibuix, on les dones apareixen amb elements que tradicionalment s'han atribuït als hòmens i on ambdós sexes apareixen amb un mateix tracte d'igualtat.

Suggeriments

Després de la visita a l'exposició es pot reprendre l'activitat per a revisar els plantejaments inicials, comparar i avaluar els resultats.

1. INTERPRETA EL QUE VEUS

👁️ Observa atentament les vinyetes i anota si, segons la teua opinió, hi ha errors. Justifica la teua resposta.

PROPOSTA 2

QUÈ FEIEN LES DONES EN LA PREHISTÒRIA?

Durant la visita

Esta primera activitat en la sala d'exposicions ens ajudarà a conèixer què van poder realitzar les dones en la Prehistòria.

Objectius

- Visualitzar les dones en les societats prehistòriques, reconeixent la importància del seu treball.
- Identificar les activitats quotidianes a partir dels objectes que es mostren en l'exposició.

Observacions per al professorat

Es tracta de localitzar els objectes del quadre adjunt, atribuir-los ús i relacionar-los amb qui realitzava l'activitat. L'estat actual de la investigació no permet conèixer en estes primeres societats si són hòmens o dones els qui realitzen l'acció, per tant es tracta de reflexionar, una vegada en l'aula, sobre el que l'alumnat hi haja contestat.

Text orientatiu

En les societats caçadores-recol·lectores, fins fa uns anys, la labor de les persones s'interpretava així: l'home caça i la dona recol·lecta. L'agressivitat del mascle, presa com a característica innata de l'home, es va considerar essencial per a dur a terme la caça, activitat interpretada per molts prehistoriadors com la més important per a la supervivència del grup. Investigacions recents i dedicades a l'estudi de l'home i la dona en igualtat, han demostrat que la caça de grans animals no era l'única activitat que garantia la supervivència i que una part de l'alimentació, en este moment de la Prehistòria, estava composta per aliments recol·lectats o animals xicotets procedents de la pesca. De la caça i la recol·lecció es generaven una sèrie d'activitats: cuinat i processat d'aliments, manteniment del foc, assaonat de pells, talla de sílex, treball de l'os... L'arqueologia proporciona les restes materials d'estes activitats i la seua interpretació servix per a conèixer les activitats dels grups prehistòrics, però en cronologies tan antigues no revela qui va fer cada treball, de manera que no es poden sostindre les afirmacions que infravaloren el paper de la dona en el manteniment i l'organització dels grups prehistòrics.

2. QUÈ FEIEN LES DONES EN LA PREHISTÒRIA?

 Busca en els mòduls de l'exposició quines activitats i quins objectes eren necessaris per a la supervivència dels grups. Finalment explica qui creus que les feia i per què. Ajuda't del següent quadre per a ordenar les idees.

Objectes	Per a quines activitats s'utilitzava?	Qui creus que feia l'activitat?	Com es pot saber?
 Punta de fletxa de sílex			
 Propulsor i javelina			
 Arpó d'os			
 Gratador			
 Agulla de cosir			
 Ceràmica			
 Molí			
 Destral de pedra			
 Teler			

PROPOSTA 3

ESPAIS DE DONES, ESPAIS DE VIDA

Durant la visita

Ben sovint la quotidianitat ens passa inadvertida. Descobrirem que el dia a dia en la Prehistòria tenia una importància vital per al futur de la humanitat i els seus protagonistes principals van ser les dones.

Objectius

- Entendre la unitat domèstica com a unitat d'anàlisi de les societats de la Prehistòria.
- Revalorar l'espai domèstic i les activitats que en ell es realitzen.
- Remarcar la importància de la reproducció i la socialització dels individus.

Observacions per al professorat

L'alumnat trobarà la resposta a quines són les activitats de manteniment llegint el text del panell 2. Una vegada entés el concepte, la idea d'esta proposta és que reflexionen –posteriorment en l'aula, en equips i coordinats pel professorat– sobre les activitats de la vida quotidiana, fent un exercici de comparació entre la seua realitat i la interpretació de la Prehistòria. Els ítems a valorar serien els següents: elaboració i transformació d'útils, alimentació, transmissió de valors, relacions socials, ritus i creences, transmissió de coneixements i aprenentatge, reproducció...

Text orientatiu

Sola, arraconada en un espai fosc, fred, privat i brut. Així és com apareix la dona moltes vegades en les representacions de la Prehistòria. L'espai domèstic és un lloc en què es realitzen les tasques pròpies del manteniment del grup; és un espai de treball, on interaccionen diferents activitats: ceràmica, tèxtil, polit de pedra, mòlta de gra, manteniment del foc, conservació i preparació dels aliments... A més, en este espai és la dona la que, fonamentalment, s'encarrega de la socialització i la transmissió de valors als més xicotets. L'espai domèstic és un espai de vida, un eix dinamitzador, de convivència, de descobriment tecnològic, d'evolució i creixement del grup, cèl·lula base de la seua societat i del futur de l'espècie.

3. ESPAIS DE DONES, ESPAIS DE VIDA

 Busca en l'exposició què significa l'expressió «activitats de manteniment».

 Descriu aquelles activitats imprescindibles per a la vida quotidiana, que han romàs ocultes per la història i que probablement van ser realitzades per dones. Compara-les amb la teua realitat.

PREHISTÒRIA	ACTUALITAT

PROPOSTA 4

TOTS IGUALS, TOTES DIFERENTS

Durant la visita

Esta activitat conclou el treball en l'exposició, plantejant una reflexió sobre com les societats actuals que mantenen economies preindustrials poden ajudar a comprendre alguns comportaments del passat.

Objectius

Utilitzar la investigació etnoarqueològica i observar les societats preindustrials actuals dels diferents continents, per a arribar a una millor interpretació i reconstrucció de la Prehistòria.

Observacions per al professorat

Treballar amb les imatges, dibuixos, textos i objectes del mòdul 6 «Dones de hui, societats del passat», així com amb les fotografies etnogràfiques externes i l'audiovisual, per a respondre a les qüestions que es plantegen.

Per al desenvolupament del tercer punt de l'activitat, els objectes o les imatges que l'alumnat pot comparar són els relacionats amb: la caça, pesca, transport, tecnologia, agricultura, maternitat.

Text orientatiu

*Moltes vegades, per a interpretar els comportaments i les actituds dels grups prehistòrics, no és suficient amb l'anàlisi de les restes materials. Per això, l'arqueologia estudia les societats indígenes actuals no industrialitzades i les compara amb les restes arqueològiques de què disposen. A esta disciplina se la denomina **etnoarqueologia**.*

Suggeriments

Una vegada en l'aula situeu els pobles que apareixen en el panell 6 en un mapa mundi i analitzeu la seua distribució, continents on es concentren i el significat actual que això comporta.

4. TOTS IGUALS, TOTES DIFERENTES

Descriu les activitats que realitzen les dones representades en el mòdul 6 «Dones de hui, societats del passat» i en les fotografies etnogràfiques externes.

Segons estes imatges, explica quin paper juguen les dones. Creus que és important? Per què?

Busca en l'exposició objectes semblants en forma o funció als del mòdul 6. Quines conclusions extraus d'això?

PROPOSTA 5

TRENCATÒPICS

Després de la visita

De tornada a l'aula, amb esta activitat es planteja una anàlisi de la imatge de la dona reflectida per alguns tòpics.

Objectius

Trencar amb l'estereotip que existix de la dona en la Prehistòria.

Observacions per al professorat

Amb la informació obtinguda en l'exposició, l'alumnat ha de realitzar un raonament crític de les imatges que es proposen i explicar quins són els tòpics que cal trencar.

Text orientatiu

Només cal mirar llibres de text escolar antics, tires còmiques, llibres infantils de Prehistòria i inclús llibres de text científics, per a adonar-se de la imatge que es dona en eixos mitjans de la Prehistòria i de la dona. Sempre submissa, quasi invisible, i l'home, llança en mà, en actitud vigilant. La dona apareix inactiva o la seua activitat es reduïx a tindre cura dels xiquets. Hi ha tòpics al voltant d'esta idea, inclús en el cine, on apareix la dona prehistòrica com una sex-symbol. Totes elles, imatges de conceptes erroris i fantàstics, allunyats de la realitat.

Suggeriments

En la biblioteca del centre es poden buscar llibres de text utilitzats en altres èpoques i comparar-los amb els actuals.

Busca en internet pàgines web (vegeu p. 40 de l'annex). La busca es realitza posant en un buscador paraules com: home/s prehistòric/s, dona/es prehistòrica/ques, prehistoric woman, prehistoric man, Prehistòria i semblants, i analitza després el lloc que ocupa la dona en la informació que es dona.

5. TRENCATÒPICS

 Descriu l'actitud de les dones en estes imatges. Quins personatges són protagonistes? Quin paper ocupa la dona en cada imatge? Quins tòpics es transmeten?

CORCHADO, Juan et al. (1991): «Guía didáctica Museo Municipal de Segorbe» (Arqueología), Cuaderno del Alumno 2. Centro de Recursos del Alto Palancia. Seminario de Ciencias Sociales. Caja Segorbe.

Departamento de Educación Religiosa, P.P.C. 1981: «Dios nos habla. Catecumenado de niños/3. Después de la 1ª comunión».

APARICIO PÉREZ, J. (1983): "Historia del pueblo valenciano". Vicent García Editores, S.A. València.

Preparació d'aliments (primer pla, home separant la pell amb un «gratador»; al fons, dona torrant carn sobre pedres). AGUAROD, Carmen et al. (1980): «Aprender en el Museo -Método Activo-». Instituto de Ciencias de la Educación. Universidad de Zaragoza.

PROPOSTA 6

DEBAT

Després de la visita

Esta activitat suposa un resum d'idees de tot el que s'ha treballat anteriorment i amb ella el grup ha de buscar altres fonts d'informació diferents de les treballades, que li permeten construir nova hipòtesi sobre com dones i hòmens van conviure en la Prehistòria.

Objectius

- Actualitzar el debat sobre el paper de la dona en la Prehistòria i analitzar-lo a partir dels diversos materials que es proposen.
- Formular i argumentar hipòtesis.
- Escoltar i respectar idees diferents.

Observacions per al professorat

- Treballar diferents aspectes del tema en grup, per a després fer una posada en comú i un debat final. Es poden abordar els continguts transversals següents:
 - *Educació moral i cívica*: aprendre a dialogar de manera crítica, crear les habilitats necessàries per a comprometre's en el que un creu, respectar les diferències i evitar prejudis masculistes.
 - *Educació per a la igualtat*: home i dona són protagonistes de la història.
 - *Educació ambiental*: la importància de la integració de les societats en el medi que els envolta.
 - *Educació per a la pau*: cooperació per a la supervivència, necessitat de comunicació sense violència, incloure en els diàlegs paraules com compartir, cooperació, organització, convivència...
- *Temes per al debat*
 - L'aportació de les dones a l'economia del grup en la Prehistòria.
 - Els tòpics de les dones en la Prehistòria.
 - El paper de l'home i la dona en la reproducció i socialització del grup.
 - L'arqueologia de gènere: fa falta estudiar les dones?
 - L'etnoarqueologia estudia els grups indígenes actuals. Estem prehistòritzant estos grups?

Suggeriments

Es pot analitzar i debatre el paper de la dona en la Prehistòria a partir de la projecció d'una de les pel·lícules suggerides en l'annex. Utilitzeu l'ajuda de revistes, periòdics, llibres de Prehistòria, audiovisuals, documentals, publicitat... Vegeu textos complementaris de l'annex.

PROPOSTA 7

REFENT LA PREHISTÒRIA

Després de la visita

Proposem una aplicació plàstica de tots els temes tractats on representar gràficament com dones i hòmens van poder viure en la Prehistòria.

Objectius

- Sintetitzar l'experiència adquirida i posar-la en pràctica d'una manera lúdica i creativa.
- Estimular l'expressió i la creació personal.

Observacions per al professorat

Després d'haver treballat el tema, es proposa al grup la creació d'un gran mural, on representen la seua visió de com va poder ser la vida quotidiana dels nostres avantpassats més llunyans. Es pot realitzar a manera de *collage*, vinyetes, caricatures o tema lliure, utilitzant paper continu de base i materials diversos per a la seua elaboració com ara periòdics, revistes, teles, papers o pintures.

Suggeriments

- Els grups poden consultar tot el treball que han realitzat sobre l'exposició itinerant «Les dones en la Prehistòria».
- Realitzar un esquema de la distribució de l'espai a pintar i què es vol pintar, treballant esbossos en xicotets grups i traslladar-los posteriorment al mural.
- Una altra alternativa podria ser realitzar un còmic sobre la reinterpretació de la Prehistòria.

ANNEX

TEXTOS COMPLEMENTARIS PER AL DEBAT

«...L'home caçava i la dona cuidava el foc: ell portava el pa i la dona modelava el cor dels fills. Ni ell podrà suportar mai una llar amb la dona i la mare absent. Ni ella durà ni portarà mai un cor feliç al treball extradomèstic separada dels seus fills. La naturalesa de l'home i de la dona és així i no admet cap rectificació...» (Torres, 1963).

Querol, M.A. i Triviño, C. (2004), en *La mujer en "el origen del hombre"*, p. 43.

«A la dona devem l'agricultura, la domesticació d'animals, la terrisseria, la vida en la llar. I sobre estos fonaments s'assenta la civilització. La civilització és filla de dona.» (Serrano de Haro, 1947).

Querol, M.A. y Triviño, C. (2004), en *La mujer en "el origen del hombre"*, p. 125.

«...L'home des de les edats prehistòriques, braceja contra la naturalesa en torn, aguaita els animals i els caça, inventa els toscos utensilis per a obrir-se pas en la selva, per a tallar els troncs, per a llaurar amb ells les piragües que li permeten recórrer el riu pròxim. La dona pareix seguir-lo submissa, entregada a les faenes humils, a buscar l'aigua i portar-la a la cova o a la cabanya, a criar els xiquets i a cuidar del foc.» (Pittaluga, 1950).

Querol, M.A. y Triviño, C. (2004), en *La mujer en "el origen del hombre"*, p. 127.

«...Els únics vestigis procedixen de les excavacions arqueològiques i consistixen principalment en armes, ferramentes de sílex o de pedrenyal i d'os, empremtes de refugis que van ser habitats, pintures en les parets de les coves, objectes esculpits, algunes sepultures i restes de sers humans fossilitzats. Gràcies a estos vestigis descoberts per tot el món, els historiadors han aconseguit reconstruir parcialment la vida quotidiana dels hòmens prehistòrics...».

Restellini, Patrick. *Los hombres prehistóricos*. Pueblos del pasado. Editorial Molino. Barcelona, 1986.

«...Ara els veiem de tornada a la seua cova. Estan contents: han aconseguit una bona caça. Sobre els muscles porten els trossos de carn més tendres que ompliran d'alegria les seues dones i els seus fills, i la pell, que, una vegada assaonada, serà un bon abrisc per a l'hivern pròxim...».

Corchado, Juan et al. *Guía didáctica del Museo Municipal de Segorbe (Arqueología)*, 1991. p. 17.

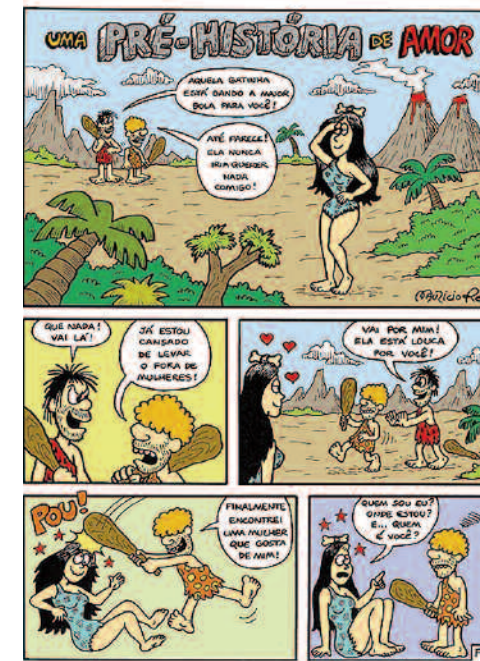
«...Els habitants del poblament són gent hospitalària. Cada any esperen ansiosament l'arribada dels mercaders. Els agraden tant els objectes que solen portar! Les dones preferixen els objectes d'adorn, botons que servixen per a cordar-se el vestit, les ceràmiques decorades, les joies. Els hòmens, en canvi, es queden amb les armes, els instruments de treball i les destrals...».

Corchado, Juan et al. *Guía didáctica del Museo Municipal de Segorbe (Arqueología)*, 1991. p.24.

«Els objectes i els rastres de les dones de la Prehistòria no parlen per si mateixos sinó que requereixen ser reconeguts, descodificats i mostrats. En els últims 30 anys, moltes dones i alguns hòmens s'han dedicat a esta tasca. Així, eixes lleus empremtes, condemnades durant mil·lennis a un doble oblit, servixen hui per a il·lustrar-nos del paper fonamental i fundacional que van exercir les dones de la Prehistòria a ser hui el que som».

González Marcén, Paloma. *Les dones en la Prehistòria*, 2006, p.23.

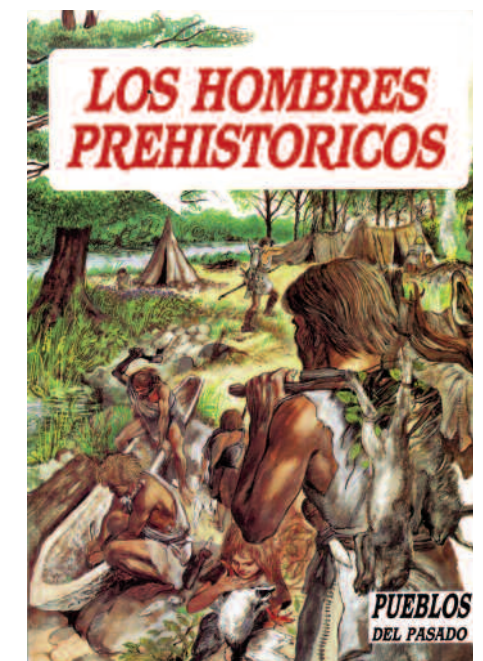
IMATGES COMPLEMENTÀRIES PER A LA PROPOSTA 5

www.cartunista.com.br/prehistoria.html

<http://sepiensa.org.mx/librero/historia.html>

Il·lustració de Charles Popineau. RESTELLINI, P. (1986): «Los hombres prehistóricos». Ed. Molino. Barcelona.

MINGOTE. Publicat en ABC.

PÀGINES WEB

Consulta:

<http://es.wikipedia.org/wiki/Prehistoria>
<http://perso.orange.fr/palladia/prehistoire/index.htm>
<http://prehisto.ifrance.com>
<http://witcombe.sbc.edu/ARTHprehistoric.html>
www.ajualcoi.org/wmuseu/valencia
www.bbc.co.uk/sn/prehistoric_life
www.cartunista.com.br/prehistoria.html
www.cnice.mec.es/
www.cult.gva.es/dgpa/valltorta/valltorta.htm
www.culture.gouv.fr/culture/arcnat/tautavel/es/index.html
www.hominides.com/html/dossiers/femme_prehistoire.html
www.kidskonnnect.com/PrehistoricTimes/PrehistoricHome.html
www.magamuseu.org
www.marqalicante.com
www.museovillena.com
www.pastranec.net/historia/prehistoria/prehistoria.htm
www.xaxamuseus.com/prehistoria
www.xtec.es/~msalo2/prehistoria
www.xtec.es/~nlinan/viatge/paleo/index.htm

Activitat 5

www.educar.org/inventos/fuego.asp
www.sepiensa.org.mx/

NOTA: Les pàgines web poden canviar el contingut periòdicament.

LLISTA DE PEL LÍCULES

Hace un millón de años....

Director Don Chaffey
1966

En busca del fuego

Director Jean Jacques Annaud
1981

El clan del oso cavernario

Director Michael Chapman
1985

BIBLIOGRAFIA

General

BARANDIARAN, I. *et al.* (1998): *Prehistoria de la Península Ibérica*. Ariel Prehistoria.
BERNABEU, J. ; PASCUAL, J.L. (1998): *L'expansió de l'agricultura. La Vall d'Alcoi fa 5.000 anys*. Col. Perfiles del passat, 4. Ed. Museu de Prehistòria. València.
CARBONELL, E.; SALA, R. (2000): *Planeta Humà*. Ed. Península. Barcelona.
DELPORTE, H. (1982): *La imagen de la mujer en el arte prehistórico*. Ed. Istmo. Madrid.
GAMBLE, C. (2001): *Las sociedades paleolíticas de Europa*. Ariel, Prehistoria. Barcelona.
HERNÁNDEZ, M. (2001): ... Y acumularon tesoros: mil años de historia en nuestras tierras. Ed. Caja de Ahorros del Mediterráneo.
JOHNSON, A.; EARLE, T. (2003): *La evolución de las sociedades humanas: desde los grupos cazadores-recolectores al estadio agrario*. Ed. Ariel.
KELLY, R. L. (1995): *The Foraging Spectrum. Diversity in Hunter- Gatherer Lifeways* Smithsonian Institution Press, Washington i Londres.
KRAMER, C. (ed.) (1979): *Ethnoarchaeology. Implications of ethnography for Archaeology*. Columbia University Press, Nova York.
MARTÍ, B.; CABANILLES, J. (1987): *El Neolític Valencià*. Ed. SIP. Diputació de València.
MC DERMOTT (1996): «Self-representation in Upper Palaeolithic Females figurines.» En: *Current Anthropology*, 37(2), p.227 i seg.
SALAVERTE, V. *et al.* (2003): *Los inicios de la Prehistoria en la España del siglo XIX: Juan Vilanova y Piera y el origen y antigüedad del hombre*.Ed. Universitat de València, Fundación Marcelino Botín i SIP. [CD-Rom]
SANCHIDRIAN, J.L. (2001): *Manual de arte prehistórico*. Ariel Prehistoria. Barcelona.
W.AA. (2001): *De Neandertales a Cromañones*. Universitat de València.
W.AA. (2005): *Arte rupestre en la Comunidad Valenciana*. Generalitat Valenciana.

Arqueologia de gènere

COHEN, C. (2003): *La femme des origines. Images de la femme dans la préhistoire occidentale*. Belin-Herscher. París.
HERNANDO, A. (2002): *Arqueología de la identidad*. Akal Arqueología. Madrid.
QUEROL, M.; TRIVIÑO, C. (2004): *La mujer en el origen del hombre*. Bellaterra. Arqueología. Barcelona.
SANAHUJA, E. (2002): *Cuerpos sexuados, objetos y prehistoria*. Universitat de València. Instituto de la Mujer. Ed. Cátedra.
W.AA. (1991): *Engendering Archaeology*. CONKEY, M.; GERO, J. (eds) Oxford: Basil Blackwell.
W.AA (2005): *Arqueología y Género*. SÁNCHEZ ROMERO, Margarita. (ed.) Universidad de Granada.
W.AA. (2006): *Les dones en la Prehistòria*. Museu de Prehistòria de València. Diputació de València.

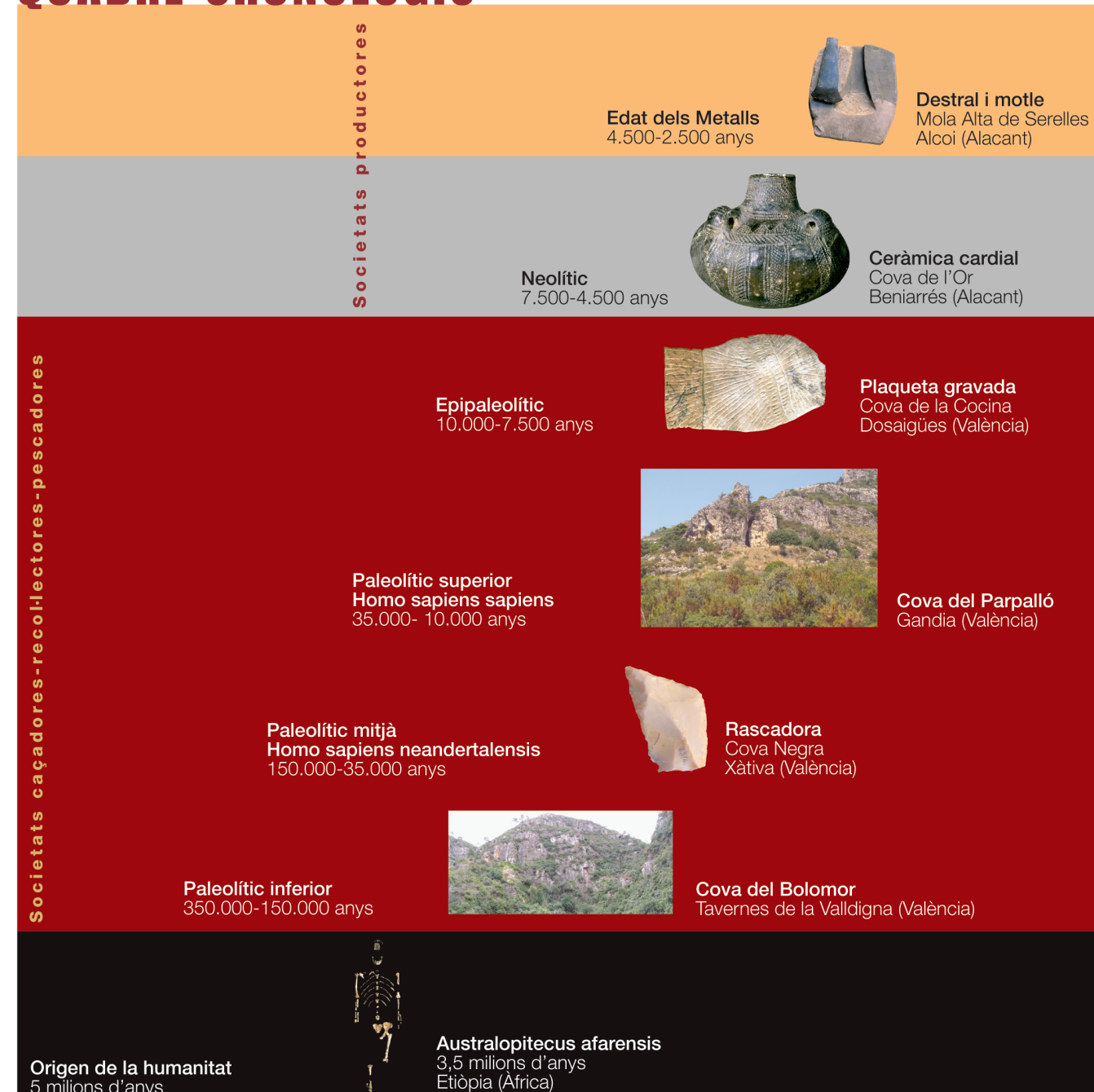
Didàctica

BARRIO TEROL, J.M. *et al.* (1998): *Arqueología, Hominización, Sociedades Cazadoras-recolectoras. Orientación teórica y praxis didáctica*. Nau Llibres, València.
SOUTO, J.M. (comp.)(2001): *La Didáctica de la Geografía i la Història en un món globalitzat i divers*. Projecte Gea-Clio. L'Ullal Edicions. Eines d'Innovació Educativa, 6.
W.AA. (2004): Comunicar el passat. Creació i divulgació de l'arqueologia i de la Història. GONZÁLEZ MARCÉN, P. (ed.). *Treballs d'arqueologia*, 10. Universitat Autònoma de Barcelona.

Material didàctic del Museu de Prehistòria de València

FORTEA, L.; JUCHNOWICZ, S.; RIPOLLÉS, E. (2003): *De cara al pasado. Programa de actividades didácticas*. Museo de Prehistoria y de las Culturas de Valencia. Diputació de València.
FORTEA, L.; JUCHNOWICZ, S.; RIPOLLÉS, E. (2006): *Enig+.* Buscant respostes en el museu. Museu de Prehistòria de València. Diputació de València.
JARDÓN, P.; SOLER, B. (1998): *Viatge a la Prehistòria. Quadem didàctic*. 59 p. i 2 videocassetes. Ed. Museu de Prehistòria.
RIPOLLÉS, E. ; FORTEA, L. (2006): *El misteri de la cova*. Museu de Prehistòria de València. Diputació de València.
W.AA. (1996): *Quadem de difusió*. Museu de Prehistòria. Diputació de València.

QUADRE CRONOLÒGIC

*Cronologia abans del present

Museu de Prehistòria de València

Amb la col·laboració de:

